

Sloboda volje: katolički nauk i neuzročna teorija

Pećnjak, Davor

Source / Izvornik: **Diacovensia : teološki prilozi, 2016, 24, 469 - 483**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:349955>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Sloboda volje: katolički nauk i neuzročna teorija

DAVOR PEĆNJAK*

UDK: 141.5*261.7
Pregledni članak
Primljeno:
24. svibnja 2016.
Prihvaćeno:
30. kolovoza 2016.

Sažetak: U članku se razmatra problem slobode volje. Nauk Katoličke Crkve kaže da su ljudska bića obdarena slobodom volje i slobodom djelovanja. Pitanje je kako točno možemo objasniti slobodu volje, izbora i djelovanja. Radi toga prikazuje se neuzročna teorija slobode volje i to u inačici koju je oblikovao Stewart Goetz, a koja bi mogla poslužiti kao ona teorija koja bi se najbolje uklapala u katolički nauk. Neuzročna teorija slobode volje jest libertrarijanska teorija što podrazumijeva da može objasniti kako djelovatelj može, pri potpuno istim uvjetima, izabrati i učiniti i drukčije, nego što je učinio. Ta teorija slobode volje i djelovanja pripada u svrhovite (teleološke) teorije jer izbore i djelovanja tumači s pomoću imanjanja razloga da se nešto učini, a moć izabiranja jest ontološki temeljna moć i zato je ona neuzrokovana. Slijedom toga, izvršenje je te moći u oblikovanju razloga također neuzrokovano. Prije usporedbe s drugim libertarijanskim teorijama, pokazuje se neadekvatnost kompatibilizma. Usporedbom s drugim libertarijanskim teorijama, kao što su događajno-uzročni libertarijanizam i djelovateljsko-uzročni libertarijanizam, pokazuje se da je neuzročna teorija slobode volje ponudila jednostavnije rješenje slobode volje, a uspješno odgovara i na prigovore kauzalizma u smislu izbora i djelovanja.

Ključne riječi: neuzročni libertarijanizam, događajno-uzročni libertarijanizam, djelovateljsko-uzročni libertarijanizam, inkompatibilizam, uzročnost, sloboda volje, djelovanje, svrhovitost.

Uvod

Bog je stvorio ljude slobodnima. U *Katekizmu Katoličke Crkve* o tome izravno govore brojevi od 1730 do 1748.¹ Broj 1730 kaže: »Bog je stvorio čovjeka razumnim, udjelivši mu dostojanstvo osobe obdarene inicijativom i gospodstvom nad svojim djelima. 'Bog je htio čovjeka prepustiti u ruke njegove vlastite odluke' (Sir 15,14) tako da sam

* Dr. sc. Davor Pećnjak,
Institut za filozofiju,
Ul. grada Vukovara 54,
10000 Zagreb, Hrvatska,
davor@ifzg.hr

¹ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA (ur.), *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 1994.

od sebe traži svog Stvoritelja i da slobodno prijanjući uza nj dođe do potpunog i blaženog savršenstva.« Broj 1731 pak veli: »Sloboda je u razumu i volji ukorijenjena moć djelovati ili ne djelovati, činiti ovo ili ono, i tako izvršavati samostalno namjeravane čine. Po slobodnoj volji svatko raspolaže samim sobom. Sloboda je u čovjeku moć rasta i sazrijevanja u istini i dobroti. Sloboda postiže savršenstvo kad je usmjerena prema Bogu, našem blaženstvu.« Ti stavovi prilično su jasno oblikovani, no još uvijek može biti zanimljiva i filozofijska eksplikacija i objašnjenje što i kako to ljudi slobodno odlučuju što će učiniti i kako slobodno čine to što čine. Naravno, u *Katekizmu Katoličke Crkve* ne kaže se da bismo trebali imati filozofijsku teoriju o slobodi volje ili koja teorija slobode volje je i filozofijski gledano točna ili najprihvatljivija za katolike, ali se govori o tome da su ljudi stvoreni takvi da imaju slobodu volje i djelovanja. Htjeli bismo prikazati kako ovdje može, u smislu potpunijega objašnjenja, pomoći suvremena filozofija. Problem slobode volje, u svakom slučaju, jedan je od tradicionalnih problema i filozofije i teologije o kojem se stalno raspravljalo u tim disciplinama. U pretkršćanskom razdoblju, na primjer, možemo naći relevantnu raspravu u Epikura i Aristotela². Od kršćanskih mislitelja već u sv. Justina nalazimo kratak, ali izuzetno moderan, pristup problemu slobode volje³. Nezaobilazni su sv. Aurelije Augustin⁴, sv. Toma Akvinski⁵, Petar Lombardski⁶, sv. Anselmo Canterburyjski⁷, Leibniz⁸ i, od klasika, samo ću spomenuti Schopenhauera⁹ i Kanta¹⁰. No ovdje se nećemo baviti poredbama njihovih mišljenja sa suvremenim teorijama.

Naravno, katolici su, kao i ostali kršćani, potpuno vjerom uvjereni da imaju kao ljudska bića, kako je već gore navedeno, pravu slobodu. Zato samo neka od takozvanih *libertarijaniističkih* teorija slobode volje i slobode djelovanja dolazi u obzir kao istinito i pravo objašnjenje i opis ljudske volje i djelovanja. Osnovni cilj ovoga teksta jest prikazati tzv. neuzročnu teoriju slobode volje i neke njezine prednosti.

² Usp. P. HUBY, The First Discovery of the Freewill Problem, u: *Philosophy* (1967.)42, str. 353.-362.

³ *Apologije*, Verbum, Split, 2012., str. 70.-74.

⁴ *O slobodi volje*, Demetra, Zagreb, 1998.

⁵ *Suma protiv pogana*, sv. 2. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994., poglavlja 73.-75., usp. i poglavlja 84.-94., *Summa Theologica*, Benziger, 1947., q. 83.

⁶ *Sentences*, Book II, PIMS, Toronto, 2008., d. 25.

⁷ On Free Will, u: *Major Works*, Oxford University Press, Oxford, 1998., str. 175.-192.

⁸ *Theodicy*, Bibliobazaar, 2007.

⁹ *Essay on the Freedom of the Will*, Dover, Mineola, 2005.

¹⁰ *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990.

Naglasak će biti na inačici koju je razvio Stewart Goetz¹¹ jer na jasan, izravan i jednostavan način objašnjava mogućnost slobode volje i njezinu svrhovitost.

1. Inkompatibilizam

Libertarijanizam je u suvremenoj raspravi o slobodi volje *inkompatibilistička* pozicija. Inkompatibilisti smatraju da su pojmovi *sloboda* i *determinizam* potpuno nespojivi. Ili je jedno točno ili je drugo točno. Inačica argumenta za inkompatibilizam izgleda ovako: »Ukoliko je determinizam istinit, onda su naša djelovanja posljedice prirodnih zakona i događaja u dalekoj prošlosti. Ali, nije do nas što se događalo prije nego što smo rođeni, niti je do nas kakvi su prirodni zakoni. Dakle, posljedice ovoga (uključujući naša sadašnja djelovanja) ne stoje do nas.«¹² Treba imati na umu da ti argumenti ne pokazuju da je determinizam na djelu. Za to bi bio potreban dodatni argument. Taj argument pokazuje samo da pojmovi *determinizam* i *sloboda*, kako ih shvaćamo, nisu međusobno pomirljivi; oni su inkompatibilni. Taj argument ništa ne govori o tome je li tvrdnja o slobodi ili o determinizmu istinita. Argument je vrlo uvjerljiv i usmjeren je, među ostalim, protiv kompatibilizma. To stajalište smatra da su pojmovi determinizam i sloboda spojivi. S tom ćemo pozicijom obračunati u sljedećem potpoglavlju.

¹¹ Usp. S. GOETZ, A Non-causal Theory of Agency, u: *Philosophy and Phenomenological Reserach* (1988.)49, str. 303.-316., S. GOETZ, Libertarian Choice, u: *Faith and Philosophy* (1997.)14, str. 195.-211., S. GOETZ, *Freedom, Teleology, and Evil*, Continuum, New York and London, 2008. Za kritičku diskusiju neuzročne teorije usp. L. WADDELL EKSTROM, *Free Will: A Philosophical Study*, Westview Press, Boulder, 2000., str. 89.-92., i R. CLARKE, *Libertarian Accounts of Free Will*, Oxford University Press, Oxford, 2003., str. 17.-24.

¹² P. van INWAGEN, *An Essay on Free Will*, Oxford University Press, Oxford, 1983., str. 16. U ovoj knjizi, na stranicama 93.-105., on daje i brani i formalizirani argument za nespojivost pojmova sloboda i determinizam koji izgleda ovako: Označimo konjunkciju zakona prirode s »L«, potpuno stanje univerzuma u nekom prošlom vremenu s »P₀«, dok »P« označava bilo koji istinit sud (poziciju). »Np« znači »p i nitko nema, niti je ikad imao bilo kakav izbor da li p«. »□« znači »nužno«. Teza determinizma kaže da neko cjelovito stanje univerzuma u trenutku t i zakoni prirode povlače bilo koje drugo stanje univerzuma. To je simbolizirano »((P₀&L)→P)«. Van Inwagen rabi i sljedeća dva pravila zaključivanja: Pravilo α: Ako □p, onda Np; Pravilo β: Ako Np i N(p→q), onda Nq. Argument izgleda ovako:

1. □((P ₀ &L)→P)	teza determinizma
2. □(P ₀ →(L→P))	iz 1 – eksportacija
3. N(P ₀ →(L→P))	iz 2 pravilom α
4. NP ₀	premisa
5. N(L→P)	iz 3, 4, i pravila β
6. NL	premisa
7. NP	iz 5, 6 pravila β

2. Nasilje nad slobodom

Kompatibilizam¹³ je teorija koja posve prihvaća determinizam, ali tvrdi da je sloboda pomirljiva s determinizmom. Naime, iako su želje, vjerovanja, ostala mentalna stanja i procesi, relevantni za odlučivanje, kao i sam proces odlučivanja, potpuno određeni prethodnim stanjima univerzuma nad kojima djelovatelj nema nadzor te zakona prirode koji operiraju nad tim stanjima univerzuma, a nad kojima djelovatelj također nema nikakav nadzor, sloboda se u klasičnom kompatibilizmu nastoji konstruirati time da se kaže da je onaj (determinirani) čin slobodan kada ne postoji nikakva prepreka u izvršenju i dovršenju onoga što neki djelovatelj želi (iako su njegove želje, vjerovanja pa i svaki korak u odlučivanju samo posljedica prethodnih stanja univerzuma kada taj djelovatelj još nije ni postojao i zakona prirode koji vladaju u tom univerzumu). Ako smatramo da je Bog stvorio svemir, onda, dakle, pri takvom bi opisu, zapravo, sam Bog bio uzrok svemu što je djelovatelj napravio jer je Bog stvoritelj univerzuma, njegova prvotnog stanja i zakona prirode koji, ukoliko su deterministički, jednoznačno određuju svako sljedeće stanje toga univerzuma. Dakle, zapravo, djelovatelj ne može učiniti drukčije, nego što čini, i samo je sretan slučaj sa stajališta djelovatelja da se katkada provede do kraja ono što on želi jer je već unaprijed (jednoznačno) određeno da će se tako dogoditi i to je određeno čimbenicima izvan svakoga nadzora subjekta.

Suvremeni kompatibilisti razvili su još dva moguća načina obrane kompatibilizma. Obje te obrane rabe *moguće svjetove* kao alat argumentacije. Jedna obrana kaže da postoji mogući svijet u kojem je *nešto u prošlosti* toga mogućeg svijeta bilo različito (barem *minimalno* u odnosu na naš, aktualni, svijet) od prošlosti u aktualnom svijetu i to je ono što je dovelo do toga da djelovatelj učini drukčije u tom drugom mogućem svijetu, nego što je učinio u aktualnom svijetu. Druga obrana kaže da postoji mogući svijet u kojem su zakoni prirode (barem jedan) nešto drukčiji (barem minimalno) i koji su doveli do toga da djelovatelj učini drukčije u tom drugom mogućem svijetu, nego što je učinio u aktualnom svijetu. Dakle, ponovno imamo čimbenike koji su potpuno izvan nadzora i utjecaja djelovatelja koji u tim drugim mogućim svjetovima potpuno determiniraju što djelovatelj čini.

Osim toga, pitamo se utječe li to što je djelovatelj u *drugom* mogućem svijetu, koji je potpuno determiniran i koji se ipak barem minimalno razlikuje od našega aktualnog svijeta, u prošlosti ili u zakonima prirode (ili u obje komponente), učinio

¹³ Za kompatibilizam vidjeti npr. F. HUORANSZKI, *Freedom of the Will: A Conditional Analysis*, Routledge, New York and London, 2011.; K. VIHVELIN, *Causes, Laws and Free Will*, Oxford University Press, Oxford, 2013.; B. BEROFSKY, *Freedom from Necessity*, Routledge & Kegan Paul, New York and London, 1987.

drukčije na odgovor na pitanje je li u *aktualnom* svijetu pri *istim* uvjetima mogao učiniti drukčije.

Kakav utjecaj ima to što sam *negdje drugdje* u drugom mogućem svijetu potpuno determinirano učinio drukčije, nego što sam to učinio u aktualnom svijetu? Pitanje o slobodi volje i slobodi djelovanja jest je li aktualan svijet tako strukturiran da sam uz iste uvjete mogao do trenutka odluke ili činjenja učiniti drukčije. Ukoliko, čak i samo malo, promijenimo uvjete, zakone prirode ili prošlost, služeći se alatom mogućih svjetova, taj nam alat više ne odgovara na pitanje o strukturi aktualnoga svijeta, odnosno je li u aktualnom svijetu djelovatelj mogao učiniti drukčije.

Stoga proizlazi da kompatibilizam, zapravo, *čini nasilje nad slobodom*, vrlo je neintuitivan, a razlozi koje nudi nisu nimalo uvjerljivi ni prihvatljivi. To nije pozicija koja bi bila uporabljiva u kršćanskom ili katoličkom poimanju slobode.¹⁴ Naravno, detaljnije poricanje kompatibilizma zahtijevalo bi još dodatnih argumenata, ali za svrhu ovoga teksta rečeno je sasvim dovoljno.

3. Determinizam i libertarijanizam

Ukoliko inkompatibilist smatra da je teza determinizma istinita, onda se često takva pozicija naziva čvrsti *determinizam*. Branitelji te pozicije smatraju da je moguć samo jedan razvoj univerzuma, tj. da ukoliko se uzme potpuno stanje univerzuma u jednom trenutku te zakoni prirode koji vrijede u tom univerzumu, svako drugo stanje, prije ili poslije uzetoga stanja, jest jednoznačno određeno. Tako bi onda bilo i s ljudskim odlučivanjem, oblikovanjem volje i sa samim činjenjem. Prema čvrstim deterministima ne postoji sloboda volje i sloboda djelovanja. Inkompatibilisti koji ne smatraju da je teza determinizma istinita za ovaj univerzum smatraju da

¹⁴ Za ograničenu mogućnost primjene kompatibilizma za katolike i kršćane vidjeti K. M. STALEY, Aquinas: Comaptibilist or Libertarian?, u: *The Saint Anslem Journal* 2(2005.)2, str. 73.-79. U ovom tekstu Staley (str. 74.-75.) tumači da sv. Toma Akvinski u Sumi teologije tvrdi da ipak postoji jedan način činjenja koji je i slobodan i determiniran – naime, ako se djelovatelju nešto pokazuje u svakom smislu i na svaki način dobro, onda nije moguće da djelovatelj to ne bi želio, izabrao i učinio. No, čini se da je samo Bog takav da je u svakom pogledu potpuno dobro pa jedino kada smo izravno suočeni s Njim, izabiremo, ali i ne možemo drugačije nego izabrati nego da ostanemo u Njegovoj prisutnosti. No, ovo vrijedi za one koji su već u Nebu; nebeska sloboda je, kako tumači Staley, prema sv. Tomi Akvinskom, kompatibilistička. Ne bih se složio s tim tumačenjem; prema tekstu sv. Tome Akvinskoga mislim da se prije to može protumačiti kao potpuni determinizam: kada smo suočeni s potpunim dobrom, ono je i potpuno determinirajuće te ukida slobodu volje; možda je to jedini prihvatljivi potpuni determinizam: biti potpiuno determiniran da se vječno ostane s Bogom u blagoslovljenom stanju. Nemam ništa protiv da je to tako. No, ja bih rekao sljedeće: mislim da i oni koji su u Nebu, također *moгу* izabrati i drugačije, ali to nikad ne učine; dakle, iako mogu, oni uvijek izabiru ostati u Božjoj prisutnosti iako su i dalje obdareni nedeterminiranom slobodnom voljom. No, to je već sasvim druga rasprava.

postoji izvorna, prava sloboda u kojoj uživaju ljudska bića. Branitelji takve pozicije nazivaju se *libertarijanci*. Glavna teza libertarijaniističke teorije slobode volje i slobode djelovanja jest da je ljudsko biće, djelovatelj, slobodan i to u smislu da je do trenutka t kada učini neku djelatnost mogao uz iste dotadašnje uvjete učiniti i drukčije, nego što je stvarno učinio. Ustroj svijeta, prema libertarijancima, takav je da dopušta u nekoj situaciji uz iste uvjete da djelovatelj učini neku djelatnost D ili da se suzdrži od činjenja djelatnosti D (tj. da učini nešto drugo, a ne djelatnost D). Libertarijanci se mogu razlikovati prema nekoliko kriterija. Jedan od njih bila bi količina navedenih situacija. Minimalni libertarijanizam bio bi onaj koji smatra da postoji barem jedna situacija gore opisane vrste. Umjereni libertarijanizam bio bi onaj koji smatra da postoji jedna ili mali broj klasa ili vrsta situacija za koje vrijedi gore opisani scenarij; npr. neki autori tvrde da sloboda u tom smislu postoji samo u moralno relevantnim situacijama i slučajevima. Široki libertarijanizam tvrdi da gore opisani scenarij, da djelovatelj može učiniti neku djelatnost D ili da se suzdrži od činjenja djelatnosti D, postoji u većini svakodnevnih, nesvakodnevnih i moralno relevantnih situacija. Naravno, libertarijanci ne će nijekati da mogu postojati potpuno determinirana djelovanja. Npr. čovjek može biti i činiti nešto ne svojom voljom kada je pod utjecajem teških opijata. Možemo zamisliti i slučajeve potpune prisile, npr. ako *običnoga* čovjeka uhvate Samson, Tyson i Kličko te mašu njegovim rukama i nogama, ta osoba ne može ništa učiniti da zaustavi to mahanje.

Prema tomu kako se odnose prema nastanku djelovanja nekoga djelovatelja i prema uzrokovanju libertarijanske teorije mogu se svrstati u tri glavne skupine: događajno-uzročni libertarijanizam, djelovateljsko-uzročni libertarijanizam i neuzročni libertarijanizam. U ovom tekstu željeli bismo prikazati prednosti neuzročnoga libertarijanizma.

Prije nego ekspliciramo neuzročni libertarijanizam, prvo ćemo ukratko iznijeti što je to događajno-uzročni libertarijanizam. Zatim ćemo, jer nam se čini da je unutar libertarijaniističkih teorija djelovateljsko-uzročni libertarijanizam zanimljiviji suparnik neuzročnoj teoriji slobode volje i djelovanja, reći nešto malo više upravo o djelovateljsko-uzročnom libertarijanizmu. Prikazom najvažnijih dijelova te rasprave pokazat će se objasnidbena prednost neuzročne libertarijanske teorije slobode volje.

3.1. DOGAĐAJNO-UZROČNI LIBERTARIJANIZAM

Događajno-uzročni libertarijanizam tvrdi da u subjekta postoje mentalni događaji koje Robert Kane naziva »napori volje da bira.«¹⁵ Napor volje da bira mentalni je događaj koji uzrokuje, ali nedeterminirano, izbor (da se nešto učini). Taj je izbor

¹⁵ Vidi R. KANE, *The Significance of Free Will*, Oxford University Press, Oxford, 1996. Ova knjiga je najrazrađenija obrana događajno-uzročnog libertarijanizma.

zapravo oblikovanje volje, odnosno namjere za činjenje nečega, i on je, dakle, nedeterministički uzrokovan što znači da taj događaj nije takav da on sadrži prethodni potpuno dostatni uzrok za to oblikovanje volje, odnosno izbora. Moguće je, dakle, da se istim naporom volje odluči i drukčije. Sam napor volje također je mentalni pojedinačni događaj koji je i sam nedeterminiran, ali ima svoj razlog. Uzrokovanje u događajno-uzročnom libertarijanizmu moguće je tumačiti probabilistički. Dakle, uzrokovanje je tih pojedinačnih mentalnih događaja probabilističko. Napor volje da bira, odnosno da odluči, događaj je koji je indeterministički uzrokovan što znači da taj uzrok nije takav da, kao učinak, izaziva samo jedan, točno određen, daljnji događaj. Ono što će biti krajnji učinak u moći je samoga subjekta. S obzirom na to proizlazi da u potpuno istoj situaciji subjekt može učiniti i drukčije, nego što je učinio, pa zato zaista ima slobodu.

3.2. DJELOVATELJSKO-UZROČNI LIBERTARIJANIZAM

Djelovateljsko-uzročni libertarijanizam smatra da *djelovatelj* postoji kao supstancija koja je sama takva da je neuzrokovana¹⁶, ali da djelovatelj sam, kao supstancija, može *uzrokovati* i *uzrokuje* svoja daljnja djela i da može utjecati neposredno i posredno na svijet i u svijetu.¹⁷ Dakle, nema nikakvoga uzroka koji je nešto vanjsko djelovatelju, pa čak ni želje ili vjerovanja koja djelovatelj može imati nisu čimbenici koji čine nešto što djelovatelj učini nužnim, neizbježnim ili determiniranim. Djelovatelj je, kao supstancija, samostalan u započinjanju djelovanja, tj. u započinjanju novoga uzročnog lanca kojemu je on prva karika. Nema nikakvoga prethodnog uzroka koji bi bio dovoljan prouzročiti djelovateljeve radnje, nego one uzročno ovisе samo o djelovatelju kao supstanciji koja ima moć pokrenuti uzročno-účinkovit niz djelovanja. Prema Chisholmu¹⁸ ljudi bi na taj način imali prerogativ u smislu slobodnoga djelovanja, bili bi nepokrenuti pokretači (neuzrokovani uzroci svojih radnji i djelovanja). Možda bismo ovdje na taj način mogli pronaći jedan dio tumačenja da je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku i priliku jer je Bog apsolutno slobodan i on je apsolutni, neuzrokovani, prvi uzrok i stvoritelj svega. Dakle, ako djelovatelj kao supstancija može biti uzrok djelovanju koje nije ničim drugim određeno i uzrokovano, onda je djelovatelj mogao, tj. imao je moć, i učiniti drukčije, nego što je učinio jer je samo o njemu, kao supstanciji, ovisilo što će učiniti te je zato u tom

¹⁶ Naravno da je djelovatelj, čak iako jest posebna individualna supstancija, takav da ga jest stvorio, dakle uzrokovao je njegovo postojanje, Bog. Ali dalje, što djelovatelj napravi, nije ničim prethodnim i vanjskim uzrokovano.

¹⁷ Vidi R. CHISHOLM, *Human Freedom and the Self*, u: G. WATSON (ur.) *Free Will*, Oxford, 1982., str. 24.-35.; T. O'CONNOR, *Persons & Causes: The Metaphysics of Free Will*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

¹⁸ Usp. R. CHISHOLM, *Human Freedom and the Self*.

činjenju i djelovanju bio slobodan. No, ipak, teoretičari djelovateljsko-uzročnoga libertarijanizma dalje kažu da kada djelovatelj nešto (slobodno) učini, on obično ima i razlog to učiniti. Razlogom se može objasniti zašto je učinio to što je učinio, premda taj razlog nije takav entitet koji bi djelovanje učinio nužnim ili determiniranim. Lanac uzročnosti ne proteže se unatrag u smislu da je sam razlog, kao mentalno stanje, učinak nekih drugih prethodnih mentalnih stanja i drugih prethodnih vanjskih događaja koji bi onda u takvom lancu, idući unatrag, zapravo već i prije samoga postojanja djelovatelja u potpunosti determinirali što netko čini. Dakle, iako je djelovatelj nešto učinio s razlogom, on je imao moć i ne učiniti to što je učinio.

3.3. NEUZROČNI LIBERTARIJANIZAM

Neuzročna libertarijanska teorija slobode volje, kako je i iz samoga imena već jasno, smatra da slobodu volje i slobodu djelovanja možemo objasniti bez pozivanja na bilo kakvo uzrokovanje. Glavni zastupnici takve teorije jesu Stewart Goetz¹⁹, Thomas Pink²⁰ i Carl Ginet²¹. Ipak, neke njihove postavke razlikuju se, kao i argumenti, ali međusobne zanimljive i značajne razlike unutar neuzročnih teorija u tom tekstu ostavit ćemo sa strane. U prikazu ćemo najviše uporabiti Goetzovu inačicu.

Da bismo objasnili zašto je netko učinio nešto, navodimo *razlog* ili *razloge* za to činj enje. Ukoliko činjenje i djelovanje ima razlog zbog kojega se čini, ono je razumno djelovanje. Ono što se učini bez razloga, nerazumno je učinjeno i nerazumno je djelovanje. Ljudi imaju različite psihičke, mentalne, sposobnosti. Primanje podataka, npr. vidnih, iz okoline *pasivno* je iskustvo o našoj okolini za koje imamo *kapacitet*. No, isto tako, imamo i *aktivne djelovateljske* mentalne moći. Jedna od aktivnih mentalnih moći jest i moć izabiranja. » ...moć izabiranja je ontološki temeljno i nesvodivo mentalno svojstvo djelovatelja kod kojeg je izvršavanje te moći od strane djelovatelja primitivan odnosno jednostavan događaj i to u smislu da on nema dijelove koji bi također bili događaji (ne postoji unutrašnja uzročna struktura) te je on intrinzično aktivan, i tako, esencijalno neuzrokovan. Djelovatelj ima jednu jedinstvenu moć izabiranja, i kad god ju izvršava, u trenutku t, on je slobodan, u tom trenutku, izvršiti je na drugačiji način.«²² Iz toga proizlazi da kad god se nešto bira ili odlučuje, tj. odlučuje u smislu oblikovanja volje i namjere nešto učiniti, samo je jedna moć ili sposobnost koja djeluje, bez obzira na pojedinačne i posebne sadržaje svakoga pojedinog odlučivanja. To je vrlo razumno razlaganje jer, kao i u *pasivnim*

¹⁹ S. GOETZ, A Non-causal Theory of Agency, str. 303.-316., S. GOETZ, *Freedom, Teleology, and Evil*.

²⁰ Vidi T. PINK, *The Psychology of Freedom*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996., T. PINK *Free Will: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

²¹ Vidi C. GINET, *On Action*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

²² S. GOETZ, *Freedom, Teleology, and Evil*, str. 8-9.

mentalnim kapacitetima, npr. vidu, samo je jedan takav kapacitet. Naime, vid, bez obzira na to što neki subjekt gleda u svakoj pojedinoj situaciji, tj. pri kojim uvjetima i što konkretno, u svim različitim situacijama vidno zamjećuje (tj. subjekt ima različite sadržaje vidnoga zamjećivanja). S obzirom na to da je *razlog* zašto smo nešto učinili dostatno objašnjenje toga što smo učinili, nije potrebno uvoditi i uzročnost. Dovoljno je *svrhovito* (*teleološko*) objašnjenje učinjenoga s pomoću razloga. Dakle, kada biramo i odlučujemo, biramo razlogom i to je izvršavanje temeljne i jednostavne mentalne moći izabiranja koja je, kao temeljna, neuzrokovana. Goetz oblikuje dva načela koja sažeto opisuju slobodno izabiranje i djelovanje:

Načelo razloga i izbora:

»Neki djelovatelj je slobodan izabrati (učiniti pojedinačni izbor) u trenutku t, samo ako on ima razlog R u tom trenutku da bi tako izabrao (učiniti taj izbor).«²³

Načelo višestrukih razloga za izbor:

»Neki djelovatelj je slobodan učiniti izbor zbog razloga R1 u trenutku t, samo ako on ima razlog R2 izabrati drugačije u t, i pritom je drugačiji izbor uzročno njemu otvoren.«²⁴

Dakle, ta se načela pozivaju samo na *imanje razloga* koji su dovoljni da bi bili objašnjenje zašto je netko razložno učinio nešto te pokazuju da su *razlozi dovoljni* i za kontrastivno objašnjenje zašto je djelovanje slobodno i svrhovito i to s obzirom na smisao slobode kao mogućnosti pri istim uvjetima učiniti i drukčije. Uvjet »...pritom je drugačiji izbor uzročno njemu otvoren« odnosi se na to da ne postoji neki djelovatelju *vanjski* uzročni niz koji bi ga zaustavio u njegovom izabiranju (i činjenju). Taj uvjet *ne odnosi* se na to da je sam izbor uzrokovan, čak ni probabilističkim uzrokovanjem, kao na primjer u događajno-uzročnom libertarijanizmu.

4. Neuzročni libertarijanizam nasuprot djelovateljsko-uzročnom libertarijanizmu

Sada ćemo prikazati kako zastupnici neuzročnoga libertarijanizma nastoje pokazati da možemo imati i jednostavnije objašnjenje nego što ga nudi djelovateljsko-uzročni libertarijanizam, odnosno da se ne mora uvoditi u objašnjenje ljudske slobode volje i slobode djelovanja *djelovatelj* kao *posebna supstancija*.²⁵

²³ Isto, str. 22.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, str. 47.-55.

Zašto povrh duše i tijela koji zajedno čine jednu ljudsku osobu s jednom naravi, cjelovito i nerazdruživo, zbog filozofijskih razloga postulirati i supstanciju *djelovatelj*? Zar nije dostatno da se činjenje ljudske osobe objasni *samo* razlogom ili razlozima koje je imao? Jer, na kraju, i sami djelovateljsko-uzročni libertarijanci navode razloge kao objašnjenje, odnosno dio objašnjenja. Naime, razlog može biti intencionalno objašnjenje radnje ili radnji koje je čovjek napravio. Zbog nekoga razloga, subjekt A učinio je D. No to *zbog* ne mora biti uzročno interpretirano. Dovoljno je da subjekt A jednostavno učini D. D ne mora biti uzrokovano i determinirano razlogom R. Razlog R samo se intencionalno, svojim sadržajem, odnosi na djelovanje D i tako ga (samo svojim sadržajem) objašnjava, a da ga ne determinira ni uzrokuje. Ako je tako, onda je D neuzrokovano i čovjek je, sve do činjenja samoga D, mogao, tj. imao u svojoj moći, učiniti i nešto drugo, tj. ne-D. Da je učinio ne-D umjesto D, to djelovanje ne-D također bi bilo neuzrokovano. Promotrimo sljedeći primjer. Danas poslijepodne mogu ostati kod kuće i pisati zadaću jer je se želim što prije riješiti ili otići razonoditi se na taj način da u kazalištu pogledam dobru komediju. Naravno, ne mogu u isto vrijeme ostati kod kuće i biti u kazalištu. Recimo da odem u kazalište. Kako će neuzročni libertarijanac objasniti da je moj odlazak u kazalište bio neuzrokovano slobodan čin? Lako, na sljedeći način: U poslijepodnevnom trenutku t otišao sam u kazalište. Za to se može navesti dobar razlog, želio sam se razonoditi. Sadržaj želje da se razonodim gledajući dobru komediju razlog je zašto sam otišao u kazalište i bio tamo, ali taj odlazak u kazalište nije tim i uzrokovan. Jednostavno sam otišao u kazalište i imao sam razlog to učiniti.²⁶ No, isto tako, da sam ostao kod kuće i da sam pisao zadaću i to bi bilo objašnjeno razlogom, imao sam razlog, a taj je što prije riješiti se zadaće. Dakle, ostanak kod kuće i pisanje zadaće također bi bila razložna djelovanja koja bi bila neuzrokovana, jednostavno bih ih učinio i imao bih razlog učiniti ih (koji ih onda i objašnjava). Dakle, kako su oba djelovanja (ostanak i pisanje zadaće i odlazak i gledanje komedije) neuzrokovana, ali su oba razložna, ona su slobodna, tj. čak iako sam otišao u kazalište, mogao sam učiniti i drukčije, bilo je u potpunost na meni što ću učiniti. Niti je razlog uzrokovao to što sam učinio niti je bilo kakav vanjski čimbenik, nad kojim ne bih imao nikakav nadzor, uzrokovao i determinirao što sam učinio. Kako je to dostatno objašnjenje kako i zašto sam nešto učinio slobodno, tj. da se na isti način moglo učiniti u vremenu t i nešto drugo, nije potrebno uvoditi i postulirati posebnu dodatnu supstanciju *djelovatelja* kao neuzrokovana uzročnika.

5. Neuzročni libertarijanizam nasuprot događajno-uzročnom libertarijanizmu

Vratimo se nakratko i na događajno-uzročni libertarijanizam. Zastupnik neuzročnoga libertarijanizma sada će jednostavno upozoriti kako *napor volje za odlučiti*

²⁶ Usp. C. GINET, *On Action*, naročito poglavlja 4. i 6.

vanjem u događajno-uzročnom libertarijanizmu ima upravo razlog zašto je tako izabrano. Zašto onda usložnjavati s dodatnom *ne-determiniranom* (ili probabilitičkom) uzročnošću i takvim dodatnim događajem kada je svrhovito objašnjenje koje rabi samo razloge i svrhu dostatno za objašnjenje (slobodnoga) izbora, a sama teorija događajno-uzročnoga libertarijanizma već uključuje i razloge u svoja objašnjenja? Naravno, to nije potrebno. Neuzročni libertarijanizam objašnjava slobodu izbora i slobodu djelovanja na jednostavniji način.

6. Neuzročni libertarijanizam nasuprot uzrokovanju

Ipak, neki smatraju da se *razlozi* koji se daju u objašnjavanju ljudske volje i djelovanja moraju tumačiti kao *uzroci* toga djelovanja. Takvu analizu dao je Davidson.²⁷ Naime, on smatra da izraze u kojima se navodi *razlog* zašto je netko učinio nešto treba tumačiti kao da navode *uzrok* ili *uzroke* zašto se učinilo to što se učinilo. Naime, razlozi se navode rečenicama tipa: »A je učinio D *zbog* (toga-i-toga).« To *zbog*, smatra Davidson, ne može se nikako drukčije tumačiti, nego uzročno. Teleološki je oblik objašnjenja, za Davidsona, navođenje *opravdanja* zašto je netko učinio to što je učinio, no, prema njegovu mišljenju, to ne isključuje, štoviše, čak i traži da se ti svrhoviti razlozi u temelju protumače kao *uzroci* učinjenih radnji i djelovanja.

Katkada se djelovanje pokušava objasniti sklopom mentalnih stanja koje ljudi imaju, a to su u prvome redu želje, vjerovanja i namjere. Psiholozi i filozofi katkada kažu sljedeće. Kada nastupe određene vanjske okolnosti i kada ljudi imaju određena vjerovanja i želje²⁸, onda oni djeluju u skladu s njima, tj. određeni skup vjerovanja i želja²⁹ u određenoj situaciji (koji su navedeni kao razlog, tj. u Davidsonovoj terminologiji *prvenstveni razlog*) uzrokuje da čovjek učini neko djelo D. Djelovanje D uzročni je učinak zajedničkoga uzročnog djelovanja određenoga skupa želja i vjerovanja kao uzroka. S obzirom na sadržaje tih želja i uzroka oni su, u danoj situaciji, dovoljni kao uzrok da se učini D i, dakle, djelovanje D je njima (potpuno) determinirano. Prvo, kako smo gore vidjeli, to uopće ne mora biti tako.

Drugo, ljudi katkada, češće ili rjeđe, čine nešto za što nemaju uopće nikakve želje. To se osobito može vidjeti u moralno značajnim situacijama.³⁰ Naime, ljudi kat-

²⁷ D. DAVIDSON, Actions, Reasons and Causes, u: *Journal of Philosophy* 60(1963.)23, str. 685.-700.

²⁸ Skup želja, inklinacija, predrasuda, moralnih principa, Davidson zove *pro-stavovi* (za neko djelovanje).

²⁹ Skup želja itd. (pro-stavova) i vjerovanja koji se (zajedno) navode kao razlog nekog djelovanja, Davidson naziva *primarni razlog* zašto je netko učinio to što je učinio.

³⁰ Klasično mjesto za raspravu o tome nalazimo u: I. KANT, *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990.; vidi i C. A. CAMPBELL, *In Defence of Free Will*, Humanities Press, New York – London, 1967., str. 35.-55.

kada, a možda i često, nemaju nikakve želje učiniti nešto što je moralno ispravno. Štoviše, katkada ili često, ljudi imaju želju učiniti upravo nešto suprotno onomu što je moralno ispravno ili barem nešto što nije u skladu s onim što je u danoj situaciji moralno ispravno. Često nas (sebične) želje vuku da si ostvarujemo neke ugodnosti. U tome nema ništa loše kada je situacija takva da si to možemo priuštiti i nikome ne štetimo (ni sebi) ni izravno ni neizravno. Međutim, ukoliko dođe do takve situacije da ona zahtijeva da se učini nešto što je moralno ispravno, a mi bismo si baš željeli ugoditi, te nas naše želje vuku u smjeru udovoljenja našoj ugodi, mi ne ćemo imati nikakvu želju odustati od toga i učiniti nešto što nas uopće ne zanima ili je čak možda neugodno, a možda opasno i (potencijalno) pogubno za nas, ali je moralno ispravno. No vrlo često ljudi učine ono što je moralno ispravno (iako nisu imali nikakvu želju to učiniti). Dakle, činjenje moralno ispravnoga djelovanja ne ćemo moći objasniti skupom uzrokovajućih i determinirajućih želja i vjerovanja. Ali ljudi čine moralno ispravno djelo zbog nečega drugog, imaju razlog učiniti ono što je moralno ispravan čin. Da bismo to objasnili kazat ćemo da ljudi jednostavno učine ono što je moralno ispravno i to, jednostavno činjenje toga, jest neuzrokovano. Ono je neuzrokovano jer ne postoji nikakav skup želja i vjerovanja koji je uzrokovao takvo (moralno ispravno) djelovanje, dapače, bio je prisutan upravo skup želja i vjerovanja koji je težio djelovanju u suprotnom smjeru. Zato što je moralno ispravan čin bio neuzrokovano, on je bio i slobodan. Naime, neuzrokovano dvostruko potvrđuje slobodu na tom mjestu: ništa nije determiniralo to da se učini ispravan čin, stajalo je samo do čovjeka koji ga je učinio da ga učini te je u istoj situaciji mogao i učiniti drukčije, nego je učinio. Isto tako pokazuje se da skupovi želja i vjerovanja ne determiniraju (uvijek) djelovanje³¹. Sadržaj i intencionalnost samoga razloga dostatno je objašnjenje da je netko učinio ono što je u toj situaciji bilo moralno ispravno jer se sadržaj razloga, upravo *intencionalnošću, odnosi* na ono što je učinjeno, a to ne znači da je taj razlog istovremeno i uzrok. Dovoljan je intencionalni semantički odnos razloga i učinjenoga za objašnjenje učinjenoga.

Treće, razmotrimo primjer sljedećega tipa³²: netko ima dva razloga za ulazak u sobu, želju ući u sobu da bi probudio prijatelja i uživao u njegovom društvu, ali istovremeno i želju da si uzme naočale iz te sobe koje je tamo ostavio. Naravno, osoba ima i vjerovanja kako to postići. Goetz ovako pokazuje da nije potrebno *razloge* i izraz *zbog* tumačiti uzročno: »Prema Davidsonu, S ima dva razloga za ući u R-ovu sobu, naime, želju probuditi R-a i želju uzeti naočale, i vjerovanja kako ispuniti te želje. S ima dva razloga koja *opravdavaju* njegov ulazak u sobu. Ako S izabere ući u

³¹ Naravno, katkad to može biti tako da djelovanje slijedi potpuno determinirano iz nekog skupa želja i vjerovanja; čak i u moralno relevantnim situacijama neke želje možda mogu biti tako jake da potpuno determiniraju što netko napravi, a što nije moralno ispravno.

³² Usp. C. GINET, *On Action*, str. 145., i S. GOETZ, *Freedom, Teleology, and Evil*, str. 41.

R-ovu sobu *zbog* jednog od onih razloga ali ne i drugog, to jedino može biti zato, jer je jedan razlog uzrokovao da on to izabere. Razlog koji uzrokuje S-ov izbor, *objašnjava* taj izbor. Suprotno onome što bi Davidson htio da vjerujemo, razlika između opravdanja izbora i objašnjenja izbora prema kojem je usmjerena naša pažnja, može biti očuvana kada se »zbog« razumije teleološki. U slučaju S-a, ono što teleološko razumijevanje implicira je da S izabire ući u sobu da bi postigao svrhu uzimanja naočala a ne da bi postigao svrhu buđenja R-a. Ovdje se radi o činjenici da je S izabrao na osnovi jednog razloga, a ne drugog.«³³ Dakle, da bismo objasnili i takvu situaciju, nije potrebno uvoditi pojam uzroka, uzrokovanje izbora i uzrokovanja djelovanja. Svrhovito je objašnjenje dovoljno i može razlikovati zašto je donesen izbor i napravljeno djelovanje, iako bi to djelovanje bilo isto (ulazak u sobu) da je izbor bio drukčiji. Naime, S je mogao ipak htjeti ostvariti svrhu buđenja prijatelja, a to bi ostvario također ulaskom u sobu. No tada bi bilo drukčije objašnjenje ulaska u sobu. Drukčije bi bilo svrhovito objašnjenje toga izbora i toga djelovanje. Tada bi objašnjenje glasilo da je S htio ostvariti svrhu koja se sastoji u buđenju prijatelja. Općenitije rečeno, takvo teleološko ili svrhovito objašnjenje znači da se *zbog* u izrazu tipa: »A je učinio D zbog...«, ne tumači uzročno, kao uzrok činjenja, nego ćemo ga protumačiti: »A je učinio D da dosegne cilj taj-i-taj...«, ili: »A je učinio D da dosegne svrhu tu-i-tu...« Uzročnost nam doista nije potrebna.

Prema tomu, još jedna prednost neuzročne teorije slobode volje jest da ona nema potrebu objašnjavati samu uzročnost, tj. uzročno-účinkovite zakonitosti i odnose. Ona nema problem s tim koju teoriju uzročnosti prihvatiti za svoje svrhe, kao što to mogu imati djelovateljsko-uzročna i događajno-uzročna libertarijanska teorija (i, naravno, s druge strane, sve one teorije koje prihvaćaju determinizam). Problem uzročnosti sam je po sebi *velik* filozofijski problem i nema ni približnih slaganja oko toga što je to uzročnost³⁴ pa tu dodatnu smetnju neuzročna teorija slobode volje potpuno izbjegava.

7. Neuzročni libertarijanizam nasuprot čistoj slučajnosti

Na sve do sada rečeno o neuzročnom konstruiranju djelovanja i slobode volje neki prigovaraju da ako je nešto neuzrokovano, onda je to zapravo sasvim slučajno, a ako je slučajno, onda zapravo nitko, pa ni onaj čovjek koji djeluje, nema nadzor nad

³³ Usp. S. GOETZ, *Freedom, Teleology, and Evil*, str. 41.

³⁴ Usp. J. WOODWARD, *Making Things Happen*, Oxford University Press, Oxford, 2003., M. TOOLEY, *Causation*, Oxford University Press, Oxford, 1987., W. SALMON, *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World*, Princeton University Press, Princeton, 1984., H. MELLOR, *Facts of Causation*, Routledge, New York and London 1995., S. MUMFORD, R. L. ANJUM, *Getting Causes from Powers*, Oxford University Press, Oxford, 2011.

onim što se događa. Ono što je napravio zapravo mu se samo dogodilo bez da je ovisilo o njemu hoće li to učiniti ili ne će, a za ono što se događa slučajno, zapravo nema razloga.

Na to je, zapravo, odgovor sasvim lagan!³⁵ Naravno, moguće je da postoje slučajni događaji nad kojima nitko nema nadzor i da nitko ne utječe hoće li se to, što je onda slučajnost, dogoditi. Nitko ne smatra da su ti događaji, koji su neuzrokovani i nad kojima nitko nema nikakav nadzor, slobodni. Ali, kako je gore u teoriji i na primjerima pokazano, za ono što ljudi čine, bilo da su učinili nešto između dvije ili više mogućnosti bilo u moralno relevantnim situacijama, uvijek možemo naći i imati razlog zašto se učinilo to što se učinilo. Dakle, ako postoji razlog, onda nije slučajno. To je neuzrokovano, ali ne i slučajno. Kao što je već također rečeno, da se učinilo i drukčije, ponovno bi postojao razlog zašto se učinilo drukčije. Dakle, postoji razlika između neuzrokovane bezrazložne slučajnosti i neuzrokovanih, ali razložnih djelovanja (koja su onda i slobodna). Ljudska neuzrokovana djelovanja objašnjiva su razlozima, mogli bismo reći onda i da su teleološki objašnjiva, dok za stvarne potpuno slučajne događaje ili nemamo objašnjenje ili imamo, u najboljem slučaju, samo vjerojatnost ili statistički opis. Prema tomu, prigovor iz slučajnosti može se sasvim lako odbaciti jer, zapravo, ne pogađa samu stvar.

Zaključak

Trojedini Bog stvorio je ljude i obdario ih slobodom volje i slobodom djelovanja. Zato je razumno prihvatiti inkompatibilističke argumente koji pokazuju da je pojam *determinizma* nespojiv s pojmom *slobode*. Sloboda je mogućnost da se pri potpuno istim prethodnim uvjetima učini i drukčije, nego što se učinilo. Objašnjenje kako je to moguće daju nam libertarijaniističke teorije slobode volje. Tri su takve libertarijaniističke teorije: događajno-uzročna, djelovateljsko-uzročna i neuzročna. U članku je naglasak bio na prikazu neuzročne teorije slobode volje jer, zbog svoje strukture, ona na najjednostavniji način objašnjava slobodu ljudskoga odlučivanja i djelovanja u gore navedenom smislu. Neuzročna teorija slobode volje objašnjava izbore i djelovanje s pomoću razloga i svrhe te je ona ponajprije teleološka teorija. Ona nema potrebu za eksplikacijom bilo koje vrste uzročnosti koja je sama po sebi metafizički problem te ne uvodi bilo kakve dodatne vrste događaja i/ili entiteta te je tako jednostavnija nego druge libertarijaniističke teorije.

³⁵ Usp. S. GOETZ, *Freedom, Teleology, and Evil*, poglavlje 4.

THE FREEDOM OF THE WILL: CATHOLIC TEACHING AND THE NON-CAUSAL THEORY

Davor Pećnjak*

Summary

The article discusses the problem of the freedom of the will. The teaching of the Catholic Church says that human beings are gifted with the freedom of the will and the freedom of action. The question is how can we explain the freedom of the will, of choice, and of action. For this purpose, I present a non-causal theory of the freedom of the will, mostly the variant developed by Stewart Goetz, which could serve as the theory that fits the Catholic teaching in the best way. The non-causal theory is a libertarian theory which means that it can explain how an agent, under exactly the same conditions, could choose and do also differently than what he, in fact, did. This theory of the freedom of the will belongs among purposeful i.e. teleological theories, because it explains choices and actions as having a reason for doing something, and the power to choose is an ontologically fundamental power, and therefore it is uncaused. As a result, the execution of this power in forming reasons is also uncaused. Before the comparison with other libertarian theories, an inadequacy of compatibilism is provided. In comparison with agent-causal and event-causal libertarian theories, it is shown that non-causal theory provides a simpler and better solution to the freedom of the will problem, and it also provides a successful answer to the objections of Causalism regarding choices and actions.

Keywords: *non-causal libertarianism, event-causal libertarianism, agent-causal libertarianism, incompatibilism, causality, the freedom of the will, action, teleology.*

* Dr. sc. Davor Pećnjak, Institute of Philosophy, Ul. grada Vukovara 54, 10000 Zagreb, Croatia, davor@ifzg.hr